

УДК 101/141(091)(477):130.12

<https://doi.org/10.23939/shv2021.02>

**АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР КОНЦЕПТУ ДУШІ
У ФІЛОСОФСЬКИХ ПРАЦЯХ
ПАМФІЛА ЮРКЕВИЧА¹**

*“Кожному варто знати, що неможливо
жити інакше, ніж розвиваючи свою душу”.*

Апулей

“Не за обличчя судить, а за душу і серце”

Григорій Сковорода

Олег Масюк

Запорізький національний університет

Researcher ID: AAR-4648-2021

orcid.org/0000-0003-3853-5863

masiukoleg@znu.edu.ua

(надіслано – 10.04.2021р., прийнято до друку – 21.08. 2021 р.)

© Масюк О., 2021

Проаналізовано бачення взаємодії серця та розуму відомого українського філософа і педагога Памфіла Юркевича. Автор статті стверджує, що Памфіл Юркевич є творцем аксіосфери, яка відповідала тодішнім європейським стандартам співжиття та є актуальною тепер.

Автор наголошує на ціннісній складовій філософської рефлексії Памфіла Юркевича і важливості концепту душі як носія ціннісних основ розвитку духовності людини у суспільстві. Концепт душі тлумачиться як взаємодія серця та розуму. Така взаємодія необхідна для встановлення гармонійних відношень між людиною і людиною, людиною і суспільством, людиною і Богом. Адже серце – це своєрідний ціннісний фільтр, а розум виконує роль інструменту інтенціональної активності у сфері цінностей, причетність до якої уможливорює справжній розвиток суспільства.

Зазначено, що така рефлексія ґрунтується на ціннісно-ідеалістичних здобутках континентальної філософії, зокрема німецького ідеалізму та романтизму. Автор статті спирається на репрезентацію, інтерпретацію та аналіз як операції пізнання, за допомогою яких вдалося відтворити цілісну картину аксіосфери Памфіла Юркевича та довести її значущість для формування ціннісних пріоритетів для сучасної доби.

Ключові слова: Памфіл Юркевич, аксіосфера, душа, духовність, серце, розум, добро, любов, цінність, філософія права.

¹ Хочу подякувати анонімним рецензентам за конструктивні зауваження, які значно покращили текст статті.

**AXIOLOGICAL DIMENSION OF THE CONCEPT OF THE SOUL
IN PAMFIL YURKEVYCH'S PHILOSOPHICAL WORKS**

Oleh Masiuk

Zaporizhia National University

Researcher ID: AAR-4648-2021

orcid.org/0000-0003-3853-5863

masiukoleg@znu.edu.ua

(Received – 10.04.2021, accepted – 21.08.2021)

In the article, the author analyses Pamfil Yurkevych's vision of the interaction between the heart and the reason as well as analyzes his axiosphere, which is absolutely necessary for the development of our country. The author argues that Pamfil Yurkevych is the founder of the axiosphere, which was in compliance with the European Continental Philosophy's understanding of the being-with-other (Mit-Sein) and it remains also relevant nowadays. Therefore, the main emphasis in the article is placed on the value component of Pamfil Yurkevych's philosophical reflection and significance of the concept of the soul as a bearer of axiological foundations for the development of spirituality in society. The author interprets the concept of the soul as the interaction between the heart and the reason. At the same time, the heart is a kind of value filter, and the reason plays the role of an instrument of intentional activity in the field of values, involvement in which enables the real development of society. The author relies on the representation, interpretation and analysis as operations of cognition with the help of which it is possible to reproduce a holistic picture of Pamfil Yurkevych's axiosphere and prove its significance for the formation of value priorities in the contemporaneity.

Keywords: Pamfil Yurkevych, axiosphere, soul, spirituality, heart, reason, good, love, value, legal philosophy.

Українське суспільство – це суспільство споживання, яке поклоняється грошам як божеству. У ньому надається пріоритет задоволенню первинних (фізіологічних та фізичних) людських потреб. Тому доволі гостро відчувається запит на автора, мислителя та дослідника, який би вказав шлях оновлення суспільства на основі глибинних цінностей, які не пов'язані з людською тілесністю (фізіологією), а пов'язані з людською душею і духом.

Задля вирішення цього питання варто звернутись до філософських пошуків П. Юркевича, який не лише детально описав концепт душі, а й чітко сформулював свою дослідницьку позицію щодо духовних цінностей та їхньої ролі у житті людини і суспільства.

Загострення споживацьких інтенцій в українському суспільстві є наслідком захоплення “ідеями Фауста” та бажанням продати своє життя. Це явна ознака руйнації ціннісних орієнтирів. Проте духовне життя можливе і за умов ринку. Отже, звернення до позицій вказаного представника українського ідеалізму щодо його бачення душі є актуальною темою для наших ціннісних пошуків у добу споживацтва.

Наскільки різноманітними були сфери наукових інтересів П. Юркевича, настільки ж багатогранними є дослідження його філософського та соціально-правового спадку. По-перше, необхідно виокремити роботи його безпосередніх учнів та послідовників В. Соловйова [Соловйов 2000] та Г. Шпета [Шпет 2008], які намагались екстраполювати погляди наставника на актуальні для них суспільні відносини.

По-друге, неocenним є внесок представника української діаспори С. Ярмуса [Ярмусь 1979], який повернув ім'я цього видатного філософа із забуття. По-третє, варто підкреслити постійний інтерес сучасних дослідників до філософського доробку П. Юркевича. М. Дойчик [Дойчик 2019], І. Гоян та В. Будз [Гоян, Будз 2020], Л. Войтків [Войтків 2015], Л. Сорочік [Сорочік 2008], Х. Хвойницька [Хвойницька 2018] визначили потенціал творів цього автора для сучасності, але вони не виділяють окремо ціннісну сферу П. Юркевича та аксіологічну складову його мислення.

Метою нашого дослідження є аналіз аксіологічної складової мисленневих моделей, які створював П. Юркевич, для розкриття його розуміння душі та розвитку духовності людини у суспільстві, спираючись на здобутки континентальної філософії. Задля реалізації цієї мети необхідно вирішити такі завдання: 1) виокремити основні засади функціонування душі, 2) визначити ціннісні параметри взаємодії “серце-розум” на шляху до бажаного існування людини в суспільстві, 3) здійснити порівняльний аналіз позиції українського мислителя та інших провідних дослідників аксіосфери в межах німецького ідеалізму.

Душа та її значення для людини і суспільства завжди були предметом дослідження теологів, теософів і релігійних філософів, але вона й сьогодні залишається загадкою для лікарів та антропологів. У “Трактаті про містерії” П. Юркевич визначає душу як вогонь, який з'єднує людину з Богом [Юркевич 1999а: 32]. Водночас він сформулював концепт душі, ґрунтований на інтенції споглядання та осмислення

навколишнього світу, а також цінності турботи про нащадків [Юркевич 1999а: 32]. Мислитель висвітлював теологічний, гносеологічний та аксіологічний аспекти душі, які необхідні для усвідомленого життя людини.

Формулюючи свій погляд на взаємозв'язок “душевне-духовне” в процесі пізнання, П. Юркевич у праці “Ідея” схиляється до того, що “людський дух в усвідомленні ідеї знаходить живе поєднання для своїх розумових, моральних і естетичних спрямувань. Знання – це добродійність, а добродійність – краса. Філософствувати – значить шукати істину, робити добро й насолоджуватись огляданням краси” [Юркевич 1984а: 36]. Тобто, він визнає цінність усвідомленого духовного життя, яке реалізується через пізнання людиною навколишнього світу, долучення до етичних та естетичних категорій буття.

У всі часи цінності мали опредметнене відображення, яке давало змогу визначити їх фактичну вагу та зробити мірою належного у взаємодії людей. Наприклад, давньогрецький талант як одиниця вимірювання. Водночас у відношенні “людина-соціальний світ” ситуація складніша. У цьому контексті П. Юркевич детально пов'язав фізіологію і духовність, визначивши поняття “обличчя” як відображення внутрішніх сил людини, які задають її суспільний потенціал. У своїй праці “Серце” він зауважував: “«Обличчя голови» стає виявленням і ніби живим дзеркалом душевного стану людини” [Юркевич 1984b: 80]. Окрім фактичного аналізу природи людини, мислитель звертає увагу на “збереження обличчя”, що дає змогу суб'єкту підтримати свій статус. Отже, пізнавальна цінність зв'язку “фізіологічне-душевне” виходить на рівень соціального значення за рахунок одухотвореного життя, яке і є справжньою мірою людини у суспільстві.

П. Юркевич осмислював відношення “серце-розум” у житті людини. Через це його філософію називають кордоцентричною. І. Гоян та В. Будз зауважують: “Філософ, перебуваючи на релігійно-філософських позиціях, намагається побачити людину в системній цілісності на основі концепту серця, тобто обґрунтувати її у контексті природного та божественного буття” [Гоян, Будз 2020: 285]. Варто доповнити цю тезу і вказати, що мислитель вважав серце фундаментом, на якому надбудовувалась пізнавальна та соціальна активність людини.

Визначення векторів цієї активності пізніше приводить П. Юркевича до аналізу взаємодії “фізичне-моральне” в соціальному світі. У праці “Історія філософії права” він писав: “...нашому мисленню дані два широкі світи – світ фізичний і світ моральний. Наша свідомість визріває лише тоді, коли

ми прагнемо явища обох світів звести до однієї загальної думки, в якій би нам, немов у фокусі, відкрилась єдність природи всупереч довоколишньому розмаїттю” [Юркевич 1999: 33]. Себто, відбувається перехід від взаємодії “фізіологічне-душевне” до взаємодії “матеріальне-духовне”, що синтезується у цілісній картині світу. Це об'єднання дає змогу формалізувати наявні цінності як стандарти взаємодії у суспільстві та закріпити їх як обґрунтовані. П. Юркевич осмислює значення серця на основі засад християнського його розуміння. Ці пошуки значення серця, як вмістилища душі, продовжили його учні, зокрема В. Соловйов. Аналізуючи вчителеве бачення душі, він підкреслював закладену дуалістичну взаємодію душевного та розумового. Крім того, В. Соловйов, наслідуючи свого вчителя, надає перевагу трансцендентному під час дослідження цього феномена. На його думку “...у самій душі є щось задушевне, є така глибинна сутність, яка ніколи не вичерпується явищами мислення” [Соловйов 2000: 159]. Це заново ставить питання про справжню людину. Можливо саме за межами “розумної душі” у сфері почуттів? Зауважимо, що “задушевне” суголосне “підсвідомому” у психоаналізі, що свідчить про вихід учня П. Юркевича у площину практичної філософії. Він значною мірою випередив дослідження свідомості Зигмунд Фрейда, який акцентував увагу на підсвідомому та його впливі на життя людини у суспільстві.

Докладніше аналізує бачення духовності П. Юркевичем дослідження Л. Войтків. Вона пише: “...втільненням *лише однієї сторони* нашого духу є розсудок, а серце виступає виразом найглибшої основи нашого духу, нашої істотності, тому що постає таким осередком, звідки проростає цілісність нашого душевно-духовного ества” [Войтків 2015: 93]. Тобто, на думку Л. Войтків, усвідомлений вибір означень бажаного визначається людською активністю, яка походить із серця та є її осередком. Це свідчить про те, що творчість П. Юркевича суголосна традиції німецького романтизму², який фактично став предтечею нової аксіології та основою для переосмислення тодішнього суспільного життя.

Варто сказати, що пошукова активність П. Юркевича не має часових кордонів, екстраполяція його висновків на наявне буття відбувалась раніше і відбуватиметься надалі. Аналізуючи релігійні погляди філософа, Г. Шпет виділив миролюбство як основу духовного світу людини. Він зауважував: “...хочеться вірити, що складовою наших національних цінностей є: «Мир із ближнім як умова християнсь-

² До цієї традиції можливо належать праці Й. Г. Фіхте “Призначення людини” та Ф. Шеллінга “Філософія одкровення”.

кого співіснування» [Шпет 2008: 603]. Злагода з іншими є сходження від душевного до духовного, що сприймається як цінність співіснування. На жаль, практика міжнародних конфліктів на початку XXI століття показує недосяжність такої злагоди.

Це пов'язано з тим, що у новітніх аксіосферах одужковується любов як основа бажаного співжиття. Сам П. Юркевич вважав: «Християнське одкровення каже нам, що любов є джерелом усіх справжніх моральних учинків. Це вчення про корінне моральне явище, з якого, як з джерела, вириваються усі інші моральні явища, стоїть у явному причинному зв'язку з біблійним вченням про серце» [Юркевич 1984b: 99]. Цінність любові полягає у її здатності долати протилежності та привносити мир у життя людей. Однією з базових західних цінностей є толерантність як громадянський прояв любові до ближнього. Толерантність як підтримка розмаїття дає більшу кількість варіантів досягнення успіху як усередині країни, так і на міжнародному рівні.

Отже, аксіосфера П. Юркевича містить толерантність, миролюбність, справедливість, свободу, індивідуалізм, що співзвучно з наявною сьогодні європейською ціннісною системою.

Як же будує П. Юркевич свою аксіосферу? Л. Сорочік описує перехід від моральних установок до етичних ідеалів, на основі яких утворюється цілісна картина належного буття. Вона стверджує: «Мислитель вважає, що серце є вмістилищем совісті» [Сорочік 2008: 58]. Такий висновок робиться на основі того, що образ серця у працях П. Юркевича – це уособлення сил, якими вимірюється та впорядковується активність людини. Тому цей орган є еквівалентом ціннісного фільтра, який фіксує прийнятний образ відношення «Я-Світ» та відкидає його спотворені образи. Людина, згідно із П. Юркевичем, постійно вдосконалює своє відношення до світу. На побутовому рівні суспільних відносин наявність внутрішніх сил людини визначається образом «стрижня», а на філософському рівні описується як «сила духу», яка допомагає не тільки вижити, а й досягти своєї мети. Отже, цінним є не лише витвір людської активності, а й інструмент його створення.

Щоб краще зрозуміти ставлення П. Юркевича до душі необхідно звернутись до його думок про її загальносуспільне значення. С. Ярмусь виділяв такий аспект у роботах філософа, що впливає на формування належного рівня відносин у суспільстві: «Згідно з його навчанням, перші кроки до загальносуспільної правди починаються від кожної індивідуальної людини, бо джерело цієї правди також криється в глибині людської природи. Але ця правда і її вільний, ні від кого незалежний розвиток, мусить

бути захищений гарантією суспільного устрою» [Ярмусь 1979: 18]. У такому випадку можна виокремити цінності індивідуальності, соціальної свободи та правди, які чітко фіксуються у гармонійних суспільних відносинах. С. Ярмусь підкреслює, що правда, на думку П. Юркевича, неможлива без дотримання індивідуальної природи людини. Тобто, фактичним ядром ціннісного простору є індивідуальність та її захист; цей простір поєднує особисте та спільне у цілісній картині світу.

Розвиваючи взаємодію «особисте–спільне», П. Юркевича виходить на розуміння національного духу як синтезованого регулятора суспільних відносин, основи для розвитку інституту права. Так, у праці «Історія філософії права» він зауважував: «Характер людини залежить від її природи, певних переконань, що дають їй слабкість або стійкість, – так виникає природний, або фізичний, темперамент людини й, відповідно до нього, національний темперамент народу. Але характерні риси людини набуваються нею ще й з досвіду, шляхом спостережень, радощів, страждань і втрат, та засвоюються в часі, – це її історія. Зрештою, в людині є дещо тотожне й спільне всім людям, – розум, який вона виявляє у своїх діях. З таких самих джерел складається й народна особливість. Відтак, право певного народу ґрунтується на трьох принципах: національному, історичному і раціональному [Юркевич 1999b: 35–36]. Домінування на практиці одного з цих принципів говорить про вектор розвитку народу, його інтенцію на цінний об'єкт суспільних відносин.

Перевага національного принципу свідчить про цінність комфорту існування. Пріоритет історичного принципу показує важливість стабільності та послідовності в житті. Привалювання раціонального принципу позначає вигоду як головну мету для кожного представника народу. Аналізуючи наведене вище твердження П. Юркевича, варто зазначити, що духовність у нього асоціюється із розвиненістю представників народу, а розвиток ґрунтується на вказаних вище принципах і сам він має статус цінності, необхідної для *повноцінного життя*.

Міркування П. Юркевича про душу та про становлення моральної людини суголосні з поглядами представників німецького ідеалізму, а також доповнюють їх. Так, Г. В. Ф. Гегель у праці «Наука логіки» заявляв: «Мислячий розум – ось визначення людини; мислення взагалі є її простою визначеністю, нею людина відрізняється від тварини» [Гегель 2018: 203]. П. Юркевич бачить людину та пізнання докільля ширше, цілісніше. У своїй праці «Серце» він стверджує: «Світ як система живих явищ, повний краси й значущості, існує й відкривається перш за все для

глибокого серця, а звідси вже для розуміючого мислення” [Юркевич 1984b: 87]. Такий погляд дає можливість побачити людину, в якій гармонійно співіснує чуттєве та раціональне, за допомогою чого вона визначає та організовує своє життя.

Звернімо увагу на альтруїстичну спрямованість колективних духовних практик, описаних П. Юркевичем. У праці “Історія філософії права” він наголошував, що народна душа – це не тільки сталі традиції та шаблони сприйняття соціальних змін, а й постійне прагнення досконалості та гармонії – напруження душевних сил [Юркевич 1999b: 33–49]. У такому тлумаченні належного буття мислитель був доволі близький до етики І. Канта, який у праці “Критика чистого розуму” визначив, що “...з погляду цілого нашого стану є вартим бажання, тобто добрим та корисним, які спираються на розум. Тому він дає також закони, які суть імперативи, тобто об’єктивні закони свободи, і які вказують, що *повинне відбуватися*” [Кант 2000: 455]. Отож співзвучною домінантою в обох мислителів є цінність розуму як законодавця, що продукує закони належного життя. М. Дойчик звертає увагу на таке: “У контексті кантіанства Памфіл Юркевич вважає, якщо людина не чинить кривд та шкоди, а змушена роботи добро їй приносить радість іншим людям, підкорюючись “обставинам і умовам, а не з вільного поклику серця, це не може бути свідченням її гідності та доброти” [Дойчик 2019: 413]. Підкреслюючи важливість вільного впорядкування людської взаємодії, П. Юркевич закладає невичерпний потенціал гармонізації суспільного життя.

Продовжуючи аналіз регуляторів життя, про які пише український філософ, звернемо увагу на дослідження Х. Хвойницької, яка аналізувала його розуміння філософії права. На її думку “Юркевич стверджував, серед іншого, що природний закон не слід розуміти як закон, який є інстинктом дикої істоти, а тільки як закон, властивий людям як живим істотам. У його інтерпретації природний закон відповідає на питання про те, що слід вважати людським законом – закон розумної істоти” [Хвойницька 2018: 73]. Дослідниця звертає увагу на те, як розуміє закон П. Юркевич, а саме: закон розумної істоти – це осмислене моральне життя як норма суспільних відносин.

Розкриваючи логічну лінію саморозвитку, мислитель визначає пріоритетом та кінцевою метою осмислене життя, яке полягає у розумінні необхідності побудови конструктивної взаємодії з іншими, виразником чого є справедливість, яка досягається сукупністю зусиль кожного члена суспільства.

Якщо “розділити” справедливість згідно із суб’єктною спрямованістю, то отримаємо *справедливість для себе, для інших та для всіх*. Кожна така “частина справедливості” повинна мати джерело інтенції. Для П. Юркевича безумовно це є Бог, наближення до якого має абсолютну цінність, спілкування з ним за допомогою соціальної активності, яка б передбачала благо для інших. Зазначимо, що зменшення дистанції до бажаного відбувається не через подолання відчуття страху перед гнівом Всевишнього та вічним небуттям, а за рахунок усвідомлення належного життя і самостійного руху до нього за допомогою встановлення міри краси, добра та блага.

Звернемо увагу і на те, що учасники бажаного стану аксіосфери мають не всі інтенції. Благі життя передбачене для окремої особи та для інших, але не для всіх. Це пов’язано з необхідністю усвідомлення наповненості аксіосфери цінностями, яка встановлює загальні орієнтири подальшого співжиття, що описуються параметрами належного життя. Відповідно, благо передбачене не для всіх і дана вибірковість обумовлена важливістю обрання шляху до Бога, що пролягає через серце людини та керується її розумом.

Таким чином, варто зазначити, що філософська позиція П. Юркевича щодо концепту душі як вогню, який допомагає підтримувати зв’язок між серцем та розумом на шляху до належного буття – це впливовий інструмент для трансформації ціннісних орієнтацій українців у бік наближення до єдиної європейської родини. У працях П. Юркевича сфера соціальних цінностей вибудовується поступово від любові до ближнього як моральної чесноти до вольових зусиль щодо постійного саморозвитку та покращення навколишнього середовища за допомогою власного прикладу. Орієнтир на цінності індивідуалізму, свободи та справедливості у працях П. Юркевича – це не тільки опора на німецьку класичну філософію, а й власне визначення балансу взаємодії “душа–духовність” з наголосом на ролі одиничного у спільному та закладання перспектив розумного розвитку суспільства.

На відміну від ціннісного розвитку окремої людини, становлення соціуму має гармонійно поєднувати у собі національний, історичний та розумовий принципи регулювання суспільних відносин. Саме такий підхід є запорукою досягнення максимальної співдії національного духу та створення кращих умов для належного життя.

У своїх працях П. Юркевич звертається до осмислення відношення людини до Бога, але його дослідження бажаної благодаті не підлесливі або критичні, а осмислені. Тобто, образ Бога у доробку цього мислителя є виразником цінності високоморального життя, що робить цей погляд на життя прогресивним і виправданим у сьогоденні.

Отже, маємо ситуацію, коли взаємодія “душа–духовність” визначає характер та наповненість життя за рахунок створення аксіосфери, яка ґрунтується на синтезі розумності та моральності, а також має незгасальну актуальність для Європи загалом і для України зокрема. Головною цінністю є власне людина, яка йде шляхом моральної досконалості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Войтків, Л. (2015). *Серце як екзистенційна засада духу в українській філософії II половини XIX - I половини XX століття: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук*. Київ: [б.в.]

Гегель, Г. В. Ф. (2018). *Наука логіки*. Москва: АСТ.

Гоян, І. М., Будз, В. П. (2020). Концепт “серця” в поглядах П. Юркевича у контексті холізму. *Молодий вчений*, № 6 (82), 284-288. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-6-82-583>

Дойчик, М. (2019). *Ідея гідності: від античності до модерну (історико-філософський аналіз): автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук*. Дніпро: Симфонія форте.

Кант, І. (2000). *Критика чистого розуму*. Київ: Юніверс.

Соловьев, В. (2000). О философских трудах П. Д. Юркевича. В В. Соловьев, *Полное собрание сочинений и писем в двадцати томах, 158-175*. Москва: Наука, Т.1: 1873-1876.

Сорочик, Л. (2008). Совесть и любовь как смыслообразующие ценности в философии Памфила Даниловича Юркевича. *Гуманитарный вектор*, 2, 58-61.

Юркевич, П. (1984а). Ідея. В П. Юркевич, *Вибрані твори, 19-74*. Вінніпег: Колегія Св. Андрія у Вінніпезі.

Юркевич, П. (1984б). Серце. В П. Юркевич, *Вибрані твори, 75-110*. Вінніпег: Колегія Св. Андрія у Вінніпезі.

Юркевич, П. (1999а). Трактат про містерії. В П. Юркевич, *3 рукописної спадщини, 32-33*. Київ: КМ Academia.

Юркевич, П. (1999б). Історія філософії права. В П. Юркевич, *3 рукописної спадщини, 33-49*. Київ: КМ Academia.

Шпет, Г. (2008). Философское наследие П. Д. Юркевича. В Г. Шпет, *Очерк развития русской философии, 306-361*. Москва: Российская политическая энциклопедия, Ч. 2.

Хвойницька, Х. (2018). Памфіл Юркевич про природне право як регулятор справедливих суспільних відносин. *Гуманітарні візії*, Вип. 4, (1), 69-74. <https://doi.org/10.23939/shv2018.01.069>

Ярмусь, С. (1979). *Памфіл Данилович Юркевич та його філософська спадщина*. Вінніпег: Колегія Св. Андрія у Вінніпезі.

REFERENCES

Doichyk, M. (2019). *The Idea of Dignity: From Antiquity to Modernity (Historical and Philosophical Analysis): Abstract of the Dissertation for the Degree of Doctor of Philosophy*. [In Ukrainian]. Dnipro: Symphony Forte. [=Дойчик 2019].

Hegel, G.V.F. (2018). *Science of logic*. [In Russian]. Moscow: AST. [=Гегель 2018].

Hoyan, I., Budz, V. (2020). P. Yurkevych's Concept of the Heart in the Context of Holism. *Young Scientist*, № 6 (82), 284-288. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-6-82-583> [=Гоян, Будз 2020].

Kant, I. (2000). *Critique of Pure Reason*. [In Ukrainian]. Kyiv: Univers. [=Кант 2000].

Khvoynitska, H. (2018). Pamfil Yurkevych on Natural Law as a Regulator of Fair Social Relations. *Humanitarian visions*, Vol. 4, (1), 69-74. <https://doi.org/10.23939/shv2018.01.069>

Shpet, G. (2008). Philosophical Heritage of P.D. Yurkevich. [In Russian]. In G. Shpet, *Essay on the development of Russian philosophy*, 306-361. Moscow: Russian Political Encyclopedia. Part 2 [=Шпет 2008].

Solovyov, V. (2000). On the Philosophical Works of P. D. Yurkevich. [In Russian]. In V. Solovyov, *Complete Works and Letters in Twenty Volumes*, 158-175. Moscow: Science. Vol. 1. [=Соловьев 2000].

Sorochik, L. (2008). Conscience and Love as Meaning-Forming Values in the Philosophy of Pamphil Danilovich Yurkevich. [In Russian]. *Humanitarian vector*, 2, 58-61. [=Сорочик 2008].

Voitkiv, L. (2015). The Heart as an Existential Basis of the Spirit in the Ukrainian Philosophy of the Second Half of the XIX – the First Half of the XX century: Abstract of the PhD Thesis. [In Ukrainian]. Kyiv. [=Войтків 2015].

Yarmus, S. (1979). *Pamfil Danylovich Yurkevich and His Philosophical Heritage*. [In Ukrainian]. Winnipeg: St. Andrew's College, Winnipeg. [=Ярмусь 1979].

Yurkevych, P. (1984а). Idea. [In Ukrainian]. In P. Yurkevych, *Selected Works*, 19-74. Winnipeg: St. Andrew's College, Winnipeg. [=Юркевич 1984а].

Yurkevych, P. (1984б). Heart. [In Ukrainian]. In P. Yurkevych, *Selected Works*, 75-110. Winnipeg: St. Andrew's College, Winnipeg. [=Юркевич 1984б].

Yurkevych, P. (1999а). The Treatise on the Mysteries. [In Ukrainian]. In P. D. Yurkevych, *From the Manuscript Heritage*, 32-33. Kyiv: КМ Academia. [=Юркевич 1999а].

Yurkevych, P. (1999б). History of Philosophy of Law. [In Ukrainian]. In P. Yurkevych *From the manuscript Heritage*, 33-49. Kyiv: КМ Academia. [=Юркевич 1999б].